

Religiebeleving in de ouderenzorg

Julie Velaers

Onder wetenschappelijke begeleiding van Dhr. Maarten Janssens

1. INLEIDING

De vorige generaties ouderen in de Vlaamse woonzorgcentra¹ bestonden voornamelijk uit katholieke bejaarden. De voorzieningen zijn dan ook vooral afgestemd op deze groep van gelovigen. Echter, door de grote migratiestroom vanuit landen als Marokko en Turkije, zullen rusthuizen steeds vaker te maken hebben met moslimbejaarden.² Dit zal er wellicht toe leiden dat rusthuizen geconfronteerd zullen worden met gebruikers die andere wensen en eisen hebben dan de autochtone gebruikers³ en mogelijk zullen moeten vaststellen dat hun faciliteiten niet zijn aangepast aan deze groep van gebruikers.

In dit seminariewerk zal dan ook de vraag centraal staan of gelovige gebruikers van woonzorgcentra over effectieve juridische instrumenten beschikken die hun religiebeleving in het woonzorgcentrum waarborgen.

Bij het zoeken naar deze juridische instrumenten, zal in een eerste luik de aandacht uitgaan naar het recht op godsdienstvrijheid zoals dit gewaarborgd wordt in het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens en de Belgische Grondwet. Na een bespreking van de inhoudelijke betekenis van deze bepalingen, zal worden nagegaan in hoeverre deze instrumenten betekenisvol zijn voor de individuele gebruiker van een woonzorgcentrum. Kan de schending door een woonzorgcentrum op basis van deze bepalingen voor de rechter worden gebracht?

¹ “Een woonzorgcentrum is een voorziening die bestaat uit een of meer gebouwen die functioneel een geheel vormen en waar, onder welke benaming ook, aan gebruikers van 65 jaar of ouder, die er permanent verblijven, in een thuisvervangend milieu huisvesting en ouderenzorg wordt aangeboden.” (art. 37 Woonzorgdecreet).

² S. CARBONNELLE en D. JOLY, *Syntheserapport Migratie en vergrijzing*, Brussel, Koning Boudewijnstichting, 2007, 4-8, http://www.kbs-frb.be/uploadedFiles/KBS-FRB/Files/NL/PUB_1698_Migratie_Vergrijzing_Synthese.pdf; A. JANSSENS en C. TIMMERMAN, “Hoe elkaar de hand reiken? De zoekende interactie tussen de allochtone ouderen en het zorgaanbod in de stad Antwerpen” in D. SCHOENMAEKERS en J. BREDÁ, *Senioren onder de loep: in hun hemd gezet of naar waarde geschat?*, Antwerpen, Universiteit Antwerpen, 2004, 71-78, <http://www.ouderenenarbeid.be/Documenten/gelijke%20kansenbeleid.pdf>.

³ B. VERSCHUERE en D. VANCOPPENOLLE, *Welzijn in Vlaanderen. Beleid, bestuurlijke organisatie en uitdagingen*, Brugge, die Keure, 2010, 214 en 216.

Omwille van haar statuut als grondrecht en, hiermee gepaard gaande, haar fundamentele karakter, sippelt de idee van eerbiediging van het recht van godsdienstvrijheid bovendien door tot in meer specifieke wetgeving over woonzorgcentra. Een tweede luik zal dan ook een analyse inhouden van de wijze waarop deze idee in de specifieke wetgeving weerspiegeld wordt. Ook hier zal worden nagegaan of de individuele gebruiker de desbetreffende bepalingen kan inroepen ten aanzien van het woonzorgcentrum.

In het laatste en besluitend deel wordt de rechtspositie van de individuele gebruiker tegenover het woonzorgcentrum geëvalueerd. Na het aansnijden van de bestaande gebreken, wordt gezocht naar wijzen waarop de rechtspositie van de gelovige bejaarde nog kan worden verstevigd. Omwille van de geringe hoeveelheid wetgeving, rechtspraak en rechtsleer die specifiek betrekking heeft op dit onderwerp, wordt hiervoor inspiratie gehaald in een domein waar reeds meer aandacht werd geschonken aan deze problematiek, namelijk de werksituatie.

2. HET RECHT OP GODSDIENSTVRIJHEID

2.1. GRONDRECHTELIJKE STATUS

Het recht op godsdienstvrijheid is één van de klassieke burgerlijke grondrechten.⁴ Burgerlijke rechten worden vooral beschouwd als *afweerrechten* tegen de overheid die de bescherming van de vrijheid van de burger als doel hebben en waarbij de overheid zich van bepaalde handelingen dient te onthouden.⁵ Dit in tegenstelling tot de economische, sociale en culturele rechten, waarbij van de staat wordt verwacht dat ze voorwaarden schept opdat haar onderdanen in waardigheid zouden kunnen leven.⁶

Uit de inhoudelijke definitie van grondrechten blijkt duidelijk hun fundamenteel karakter: “*grondrechten zijn een geheel van subjectieve rechten die op een bepaald ogenblik in het recht bijzonder worden erkend en gewaarborgd, omdat zij wezenlijke voorwaarden worden geacht om als persoon in waardigheid te kunnen leven en zich in de samenleving te ontplooiën.*”⁷ Dit fundamentele karakter heeft er bovendien toe geleid dat de grondrechten vaak hun neerslag kennen in grondwetten en internationale

⁴ K. HENRARD, *Mensenrechten vanuit internationaal en nationaal perspectief*, Den Haag, Boom Juridische uitgevers, 2008, 152.

⁵ J. VANDE LANOTTE en Y. HAECK, *Handboek EVRM. Deel 1. Algemene beginselen*, Antwerpen, Intersentia, 2005, 9.

⁶ J. VANDE LANOTTE en Y. HAECK, *Handboek EVRM. Deel 1. Algemene beginselen*, Antwerpen, Intersentia, 2005, 9.

⁷ G. MAES, *Juridische afdwingbaarheid van grondrechten op minimumvoorzieningen*, TSR 2006, afl. 4, (609) 613-614.

verdragen.⁸ Zo is het recht op godsdienstvrijheid een recht dat zowel gewaarborgd is door de Belgische Grondwet als door internationale verdragen, waaronder het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens⁹.

2.2. EUROPEES VERDRAG VOOR DE RECHTEN VAN DE MENS

2.2.1. Artikel 9 EVRM

In het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens ligt het recht op godsdienstvrijheid vervat in artikel 9 EVRM. Het artikel bestaat uit twee paragrafen, waarvan de eerste paragraaf de vrijheid van gedachte, geweten en religie naar voren schuift. De tweede paragraaf bepaalt onder welke voorwaarden dit recht beperkt kan worden.

Artikel 9, eerste lid EVRM luidt als volgt: “Eenieder heeft recht op vrijheid van gedachte, geweten en religie; dit recht omvat de vrijheid om zijn religie of overtuiging te wijzigen, en de vrijheid om hetzij alleen, hetzij met anderen, zowel in het openbaar als in zijn particulier leven zijn godsdienst of overtuiging tot uiting te brengen door de eredienst, het onderhouden van de geboden en voorschriften, door praktische toepassing en het onderwijzen ervan”.¹⁰ In deze eerste paragraaf is er zowel een *interne* dimensie als een *externe* dimensie te onderscheiden. De *interne* dimensie garandeert het recht op vrijheid van gedachte, geweten en religie. Het doelt op de overtuigingen en gedachtes die zich binnen het individu afspelen, los van enige veruitwendiging.¹¹ Dit inwendige aspect kan niet worden beperkt door de staat.¹² Uit de rechtspraak van het Europees Hof voor de Rechten van de Mens (EHRM) blijkt een ruime interpretatie van dit artikel. Het toepassingsgebied omhelst zowel het wel-geloven als het niet-geloven: eenieder heeft het recht om een bepaalde religie aan te hangen, zij het een theïstische of een niet-theïstische en eenieder heeft evenzeer het recht er voor te kiezen niet tot een bepaalde religie te behoren.¹³ Onder het toepassingsgebied vallen niet enkel de reeds lang bestaande godsdiensten,

⁸ G. MAES, *Juridische afdwingbaarheid van grondrechten op minimumvoorzieningen*, TSR 2006, afl. 4, (609) 613.

⁹ Art. 9 EVRM.

¹⁰ Art. 9, eerste lid EVRM; E. BREMS, “De hoofddoek als constitutionele kopzorg”, *TBP* 2004, afl. 6, (323) 345, voetnoot 156.

¹¹ D. GOMIEN, *Short guide to the European Convention on Human Rights*, Strasbourg Cedex, Council of Europe Publishing, 2008, 95.

¹² EHRM 23 oktober 1990, Darby/Zweden, *RTDH* 1992, 181 (verkort), noot J. FLAUSS; P. CUMPER, “Article 9: freedom of religion” in D.J. HARRIS, M. O’BOYLE, E.P. BATES en C.M. BUCKLEY (eds.), *Law of the European Convention on Human Rights*, New York, Oxford University Press, 2009, 428; T. LEWIS, “What not to wear: religious rights, the European Court, and the margin of appreciation”, *ICLQ* 2007, (395) 400; J. VANDE LANOTTE en Y. HAECK, *Handboek EVRM. Deel 1. Algemene beginselen*, Antwerpen, Intersentia, 2005, 93.

¹³ R. UITZ, *Freedom of religion*, Strasbourg Cedex, Council of Europe Publishing, 2007, 12.

zoals het christendom en de islam, maar ook relatief nieuwe godsdiensten, zoals scientology.¹⁴

De *externe* dimensie betreft daarentegen de veruitwendiging van het geloof. Het tweede deel van artikel 9, eerste lid EVRM erkent immers dat eenieder het recht heeft zijn religie of overtuiging te uiten door eredienst, onderwijs, uitoefening en naleving van voorschriften en regels. Met betrekking tot deze veruitwendiging, kunnen staten wel beperkingen opleggen, op voorwaarde dat de beperkingen zijn voorgeschreven door de wet en noodzakelijk zijn in een democratische samenleving.¹⁵ Bovendien wordt de bescherming van de uitoefening van een religie of van een overtuiging beperkend opgevat door het Europees Hof voor de Rechten van de Mens. Om onder de toepassing van artikel 9 EVRM te vallen, is de loutere motivering of beïnvloeding door de godsdienst onvoldoende.¹⁶ De daad dient rechtstreeks te zijn ingegeven door de godsdienst.¹⁷ Dit uit zich in een tendens om enkel deze veruitwendigingen te beschermen die de objectief noodzakelijke uitingen zijn van de religie of de overtuiging.¹⁸

2.2.2. Verplichtingen van staten

Met betrekking tot het EVRM, wordt er een onderscheid gemaakt tussen enerzijds de negatieve verplichtingen van de staat, en anderzijds de positieve verplichtingen van de staat. Dit werd door het Hof afgeleid uit artikel 1 EVRM: “*De Hoge Verdragsluitende Partijen verzekeren eenieder, die ressorteert onder haar rechtsmacht, de rechten en vrijheden welke zijn vastgesteld in de Eerste Titel van dit Verdrag*”.¹⁹

¹⁴ P. CUMPER, “Article 9: freedom of religion” in D.J. HARRIS, M. O’BOYLE, E.P. BATES en C.M. BUCKLEY (eds.), *Law of the European Convention on Human Rights*, New York, Oxford University Press, 2009, 426.

¹⁵ Art. 9, tweede lid EVRM; P. CUMPER, “Article 9: freedom of religion” in D.J. HARRIS, M. O’BOYLE, E.P. BATES en C.M. BUCKLEY (eds.), *Law of the European Convention on Human Rights*, New York, Oxford University Press, 2009, 428; B.P. VERMEULEN, “The freedom of religion in article 9 of the European Convention on Human Rights: historical roots and today’s dilemma’s” in A. VAN DE BEEK, E.A.J.G. VAN DER BORGHTE en B.P. VERMEULEN, *Freedom of religion*, Leiden, Brill, 2010, 12.

¹⁶ EHRM 1 juli 1997, nr. 20704/92, Kalaç/Turkije, *Rep. Eur. Court H.R.* 1997, IV, 1199.

¹⁷ EHRM 27 juni 2000, nr. 27417/95, Cha’are Shalom ve Tsedek/Frankrijk, *JTDE* 2000, 198; J. VANDE LANOTTE en G. GOEDERTIER, *Handboek Belgische Publiekrecht*, Brugge, die Keure, 2010, 549, nr. 810; J. VANDE LANOTTE en Y. HAECK, *Handboek EVRM. Deel 1. Algemene beginselen*, Antwerpen, Intersentia, 2005, 820.

¹⁸ F.G. JACOBS, R.C.A. WHITE en C. OVEY, *The European Convention on Human Rights*, New York, Oxford University Press, 2010, 410.

¹⁹ Art. 1 EVRM; D.J. HARRIS, M. O’BOYLE, E.P. BATES en C.M. BUCKLEY (eds.), *Law of the European Convention on Human Rights*, New York, Oxford University Press, 2009, 18.

a. Negatieve verplichtingen

Ten eerste rust er op de staat een negatieve verplichting, welke inhoudt dat ze zich dient te onthouden van inmenging.²⁰ Dergelijke negatieve verplichtingen worden traditioneel gekoppeld aan burgerlijke en politieke rechten.²¹ Als klassiek grondrecht is ook de vrijheid van godsdienst en levensovertuiging in de eerste plaats een *afweerrecht*: de overheid mag zich niet inmengen met de godsdienst of levensovertuiging van haar onderdanen.²² Dit houdt echter niet in dat elke inmenging door de staat tevens een inbreuk op artikel 9 EVRM inhoudt. Onder bepaalde voorwaarden kan dergelijke inmenging immers gerechtvaardigd zijn indien ze voldoet aan een aantal criteria. Ten eerste dient de beperking bij wet te zijn voorgeschreven. Dit houdt in dat de beperking is gebaseerd op een algemene regel die voldoende duidelijk en toegankelijk is.²³ Vervolgens dient de beperking een van de doelstellingen bepaald in artikel 9, tweede lid EVRM na te streven²⁴: de bescherming van de openbare orde, gezondheid, zedelijkheid of de bescherming van de rechten en vrijheden van anderen.²⁵ Onder het oude systeem werden bijvoorbeeld klachten door gevangenen over beperkingen op hun godsdienstuitoefening door de Commissie ongegrond verklaard omdat de aangeklaagde beperkingen gelegitimeerd waren op grond van de bescherming van de openbare orde of de rechten van anderen of nog omdat de beperkingen eigen waren aan de detentie. Zo werd het ontnemen van een religieus boek met een passage over gevechtstechnieken van een gedetineerde als geen schending beschouwd van artikel 9 EVRM.²⁶ Ten slotte moet de beperking noodzakelijk zijn in een democratische samenleving. Dit houdt in dat de beperking moet voldoen aan het vereiste van evenredigheid: ze mag niet restrictiever zijn dan nodig om de doelstelling te bereiken.²⁷

Meer algemeen geldt voor alle grondrechten van het EVRM dat er geen misbruik mag worden gemaakt van de in het verdrag gewaarborgde rechten.

²⁰ J. VANDE LANOTTE en Y. HAECK, *Handboek EVRM. Deel 1. Algemene beginselen*, Antwerpen, Intersentia, 2005, 99.

²¹ A. ALÉN en K. MUYLLE, *Compendium van het Belgisch staatsrecht. Syllabusuitgave (2de uitgave). Deel I (nrs. 1-349)*, Mechelen, Kluwer, 2008, 50; D.J. HARRIS, M. O'BOYLE, E.P. BATES en C.M. BUCKLEY (eds.), *Law of the European Convention on Human Rights*, New York, Oxford University Press, 2009, 18.

²² A. OVERBEEKE, "Recente EHRM-jurisprudentie over godsdienst en levensovertuiging", *RRS* 2008, afl. 2, 226.

²³ E. BREMS, "De hoofddoek als constitutionele kopzorg", *TBP* 2004, afl. 6, (323) 347.

²⁴ E. BREMS, "De hoofddoek als constitutionele kopzorg", *TBP* 2004, afl. 6, (323) 347.

²⁵ Art. 9, tweede lid EVRM; E. BREMS, "De hoofddoek als constitutionele kopzorg", *TBP* 2004, afl. 6, (323) 347.

²⁶ Y. VAN DEN BERGE, *Uitvoering van vrijheidsstraffen en rechtspositie van gedetineerden*, Gent, Larcier Gent, 2006, 109.

²⁷ E. BREMS, "De hoofddoek als constitutionele kopzorg", *TBP* 2004, afl. 6, (323) 347.

De rechten mogen niet worden aangewend om de grondrechten van anderen te beperken of teniet te doen of om de democratische staat omver te werpen.²⁸

b. Positieve verplichtingen

Het klassieke grondrecht reikt evenwel verder dan de loutere niet-inmenging door de staat. In bepaalde omstandigheden kunnen er namelijk positieve verplichtingen op de staat rusten, waarbij de staat maatregelen dient te nemen om de mensenrechten uit het EVRM te verzekeren. Dergelijke positieve verplichtingen worden op hun beurt traditioneel geassocieerd met economische, sociale en culturele rechten. De stelling dat staten geen positieve verplichtingen hebben wanneer het gaat om burgerlijke en politieke rechten, is echter achterhaald gezien de rechtspraak van het EHRM.²⁹ Het Hof heeft immers voor het merendeel van de bepalingen van het EVRM het bestaan van positieve verplichtingen aanvaard.³⁰

Deze positieve verplichtingen zijn tweevoudig. Ten eerste dient de staat de personen op haar grondgebied te beschermen tegen schadelijke handelingen van andere personen. Een goede illustratie hiervan is de *Otto-Preminger-Institut-zaak*³¹. In deze zaak stelde het Hof dat de verdragspartijen positieve verplichtingen hadden onder artikel 9 EVRM om het vreedzaam genot te verzekeren ten aanzien van houders van de rechten vervat in artikel 9 EVRM. Dit omvat ook de verantwoordelijkheid van staten om de tolerantie tussen individuen ten aanzien van elkaars overtuigingen te garanderen.³² Ten tweede dient de staat andere maatregelen te nemen die het recht verzekeren.³³ Zo zal de staat maatregelen moeten nemen om het respect voor het recht van godsdienstvrijheid tussen individuen te waarborgen of om de uitoefening van het recht op vrijheid van godsdienst *de facto* mogelijk te maken.³⁴ Tot het

²⁸ Art. 17 EVRM; A. ALEN en K. MUYLLE, *Compendium van het Belgisch staatsrecht. Syllabusuitgave (2de uitgave). Deel I (nrs. 1-349)*, Mechelen, Kluwer, 2008, 53.

²⁹ T. BARKHUYSEN, M.L. VAN EMMERIK en J.P. LOOF (red), *Geschakeld recht. Verdere studies over Europese grondrechten ter gelegenheid van de 70ste verjaardag van prof. Mr. E.A. Alkema*, Deventer, Kluwer, 2009, 61; K. HENRARD, *Mensenrechten vanuit internationaal en nationaal perspectief*, Den Haag, Boom Juridische uitgevers, 2008, 152.

³⁰ D.J. HARRIS, M. O'BOYLE, E.P. BATES en C.M. BUCKLEY (eds.), *Law of the European Convention on Human Rights*, New York, Oxford University Press, 2009, 18; F.G. JACOBS, R.C.A. WHITE en C. OVEY, *The European Convention on Human Rights*, New York, Oxford University Press, 2010, 100.

³¹ EHRM 20 september 1994, *Otto-Preminger-Institut/Oostenrijk*, *Jaarboek Mensenr.* 1994, 205, noot D. VOORHOOF.

³² EHRM 4 December 1999, nr. 38178/97, *Serif/Griekenland*, www.echr.coe.int (4 januari 2000); F.G. JACOBS, R.C.A. WHITE en C. OVEY, *The European Convention on Human Rights*, New York, Oxford University Press, 2010, 422.

³³ D.J. HARRIS, M. O'BOYLE, E.P. BATES en C.M. BUCKLEY (eds.), *Law of the European Convention on Human Rights*, New York, Oxford University Press, 2009, 19.

³⁴ EHRM 3 mei 2007, nr. 71156/01, *97 members of the Gldani congregation of Jehovah's Witnesses e.a./Georgië*, *JTDE* 2007, afl. 140, 192 (samenvatting); F.G. JACOBS, R.C.A. WHITE en C. OVEY, *The European Convention on Human Rights*, New York, Oxford University Press, 2010,

bestaan van een positieve verplichting om dergelijke maatregelen te nemen besliste het EHRM in *Jakóbski/Polen*³⁵. Een boeddhistische gevangene wenste maaltijden zonder vlees, omdat dit werd voorgeschreven door zijn religie. Dit werd evenwel geweigerd door de gevangenis. Het EHRM was echter van oordeel dat deze weigering een schending uitmaakte van artikel 9 EVRM. Rekening houdend met het feit dat de aanvrager enkel maaltijden zonder vlees wenste, en hierbij geen speciale producten eiste, oordeelde het Hof dat het aanbieden van een vegetarische maaltijd een redelijke en aangepaste maatregel was die de staat verplicht moest nemen.³⁶

c. Appreciatiemarge

Het recht op vrijheid van godsdienst kan, zoals reeds vermeld, slechts beperkt worden indien de beperking noodzakelijk is in een democratische samenleving. Dit impliceert dat wanneer een staat een beperking wil opleggen aan dit recht, zij dient over te gaan tot een evenredigheidstoetsing. Hierbij gaat zij na of de maatregel een redelijk evenwicht eerbiedigt tussen de rechten van het individu en de belangen van de samenleving.³⁷ Bij deze evenredigheidstoets beschikt de staat over een zekere appreciatiemarge, welke de ruimte aangeeft waarbinnen staten beslissingsvrijheid hebben bij het nemen van maatregelen. Deze ruimte is echter niet onbeperkt, en kent met name haar grens daar waar deze door het EHRM getrokken is.³⁸ Waar het EHRM deze grens trekt, hangt af van verschillende factoren zoals de omstandigheden, de aan- of afwezigheid van een consensus binnen de lidstaten van de Raad van Europa, de aard van de doelstelling van de maatregel en de aard van het ingeperkte recht.³⁹ Deze factoren bepalen of er aan de staat een enge of een ruime appreciatiemarge zal worden toegekend.⁴⁰

Wat betreft het recht op vrijheid van godsdienst, is de afwezigheid van een consensus binnen de lidstaten van de Raad van Europa over de verhouding tussen staat en religie de verklarende reden van het bestaan van een ruime

422; A. OVERBEEKE, "Recente EHRM-jurisprudentie over godsdienst en levensovertuiging", *RRS* 2008, afl. 2, 228-229.

³⁵ EHRM 7 december 2010, *Jakóbski/Polen*, <http://www.echr.coe.int>.

³⁶ EHRM 7 december 2010, *Jakóbski/Polen*, <http://www.echr.coe.int>.

³⁷ J. VANDE LANOTTE en Y. HAECK, *Handboek EVRM. Deel 1. Algemene beginselen*, Antwerpen, Intersentia, 2005, 209.

³⁸ J. VANDE LANOTTE en Y. HAECK, *Handboek EVRM. Deel 1. Algemene beginselen*, Antwerpen, Intersentia, 2005, 204-205; F.G. JACOBS, R.C.A. WHITE en C. OVEY, *The European Convention on Human Rights*, New York, Oxford University Press, 2010, 80.

³⁹ J. VANDE LANOTTE en Y. HAECK, *Handboek EVRM. Deel 1. Algemene beginselen*, Antwerpen, Intersentia, 2005, 216.

⁴⁰ F.G. JACOBS, R.C.A. WHITE en C. OVEY, *The European Convention on Human Rights*, New York, Oxford University Press, 2010, 80.

appreciatiemarge over de vraag welke maatregelen noodzakelijk zijn ter bescherming van het recht op vrijheid van godsdienst.⁴¹

2.3. BELGISCHE GRONDWET

De vrijheid van eredienst wordt gewaarborgd door artikel 19 Gw., dat luidt: “*De vrijheid van eredienst, de vrije openbare uitoefening ervan, alsmede de vrijheid om op elk gebied zijn mening te uiten, zijn gewaarborgd, behoudens bestraffing van de misdrijven die ter gelegenheid van het gebruikmaken van die vrijheden worden gepleegd.*”⁴² De vrijheden in artikel 19 Gw. omvatten tevens het recht voor iedere burger om te geloven en om zijn geloof of overtuiging in het openbaar te belijden. Deze vrijheden zijn echter niet onverenigbaar met het recht van de staat om smaad of andere handelingen die strijdig zijn met de openbare orde, te verbieden en te bestraffen.⁴³

Deze bepaling verschilt in wezen niet veel met artikel 9 EVRM. Zo waarborgt artikel 19 Gw. net zoals artikel 9 EVRM niet enkel de *interne dimensie*, met een absoluut verbod van inmenging door de staat⁴⁴, maar ook de *externe dimensie*, zijnde de openbare uitoefening van het geloof.⁴⁵ Wel bevat artikel 9 EVRM een tweede paragraaf die de beperking op de vrijheid van eredienst mogelijk maakt, mits deze bij wet gebeurt en in een democratische samenleving nodig is ter bescherming van de openbare orde, de gezondheid, de zedelijkheid of de rechten en vrijheden van anderen.⁴⁶ Ook artikel 19 Gw. is echter niet absoluut en bevat eveneens beperkingen.⁴⁷

2.4. BETEKENIS VOOR DE RECHTSPOSITIE VAN DE GELOVIGE OUDERE

2.4.1. Afdwingbaarheid van artikel 19 Gw. en artikel 9 EVRM

In dit onderdeel wordt nagegaan of het recht op godsdienstvrijheid, gesteund op artikelen 9 EVRM en 19 Gw., kan worden ingeroepen voor de rechter indien het recht geschonden is door een woonzorgcentrum. Enkel dan zullen de artikelen werkelijk van betekenis zijn voor de gelovige gebruiker. Hierbij

⁴¹ EHRM 25 mei 1993, Kokkinakis/Griekenland, *Publ.Eur.Court H.R.* 1993, serie A, nr. 260-A; EHRM 25 november 1996, Wingrove/Verenigd Koninkrijk, *Rep.Eur.Court H.R.* 1996, V, 1937; EHRM 10 november 2005, Leyla Sahin/Turkije, *CDPK* 2006, afl. 2, 377, noot C. BROCAL; E. BREMS, “De hoofddoek als constitutionele kopzorg”, *TBP* 2004, afl. 6, (323) 338-339; T. LEWIS, “What not to wear: religious rights, the European Court, and the margin of appreciation”, *ICLQ* 2007, 395-414.

⁴² Art. 19 Gw.

⁴³ Cass. 3 november 1863, *Pas.* 1864, I, 7, concl. C. FAIDER; J. VANDE LANOTTE en G. GOEDERTIER, *Handboek Belgische Publiekrecht*, Brugge, de Keure, 2010, 537, nr. 795.

⁴⁴ D. BATSELE, T. MORTIER en M. SCARCEZ, *Initiation au droit constitutionnel*, Brussel, Bruylant, 2009, 118.

⁴⁵ M. VAN DAMME, *Overzicht van het grondwettelijke recht*, Brugge, de Keure, 2008, 410.

⁴⁶ M. VAN DAMME, *Overzicht van het grondwettelijke recht*, Brugge, de Keure, 2008, 409.

⁴⁷ Art. 19 Gw.; Art. 21, tweede lid Gw.; art. 26, tweede lid Gw.

dringt zich allereerst de vraag op of woonzorgcentra deel uitmaken van de overheid. Immers, grondrechten zijn in de eerste plaats rechten die de burger zouden moeten beschermen tegen de macht en willekeur van de overheid.⁴⁸ Kunnen handelingen van een woonzorgcentrum beschouwd worden als handelingen van de overheid, zal de gebruiker zijn recht op godsdienstvrijheid kunnen afdwingen. Wordt daarentegen besloten dat handelingen van een woonzorgcentrum dienen te worden beschouwd als handelingen van een particulier, zal het inroepen van het grondrecht minder evident zijn. Ten aanzien van het woonzorgcentrum, zal dit met name enkel mogelijk zijn indien de *directe* horizontale werking van het recht op godsdienstvrijheid wordt aanvaard. Wordt deze echter niet aanvaard, is er nog een tweede mogelijkheid. Indien kan worden aangetoond dat de overheid zijn positieve verplichtingen niet heeft nageleefd, kan deze alsnog worden aangesproken. Dit is de zogenaamde *indirecte* horizontale werking.

a. Woonzorgcentrum als overheid

Omwille van hun aard, namelijk de bescherming van de burger tegen het gezag van de overheid, kunnen grondrechten in de eerste plaats worden ingeroepen tegen instellingen die een gedeelte van het openbaar gezag uitoefenen. Dit is het geval indien een instelling beschouwd kan worden als een administratieve overheid. Beroep op het recht op godsdienstvrijheid zal dus zondermeer mogelijk zijn indien het woonzorgcentra een dergelijke administratieve overheid is. Om dit te bepalen, wordt gebruik gemaakt van organieke en functionele criteria.⁴⁹

Volgens het zuiver organieke criterium, het zogenaamde oprichtingscriterium, zal er sprake zijn van een administratieve overheid indien de instelling is opgericht door de overheid.⁵⁰ Dit geldt voor de publieke woonzorgcentra, die opgericht zijn door het OCMW. Omwille van deze organieke verbondenheid met de overheid, maken zij aldus deel uit van deze overheid. Tegenover publieke woonzorgcentra zal de gebruiker beroep kunnen doen op de

⁴⁸ J.-S. VANWIJNGAERDEN, "De werking van grondrechten tussen particulieren, geïllustreerd met voorbeelden", *Jura falconis* 2007-2008, nr. 2, (217) 217; D. VAN EECKHOUTTE en A. VANDAELE, "Doorwerking van internationale normen in de Belgische rechtsorde", *Themis* 2002-03, afl. 13, (5) 26.

⁴⁹ S. LUST en B. STEEN, "Welles nietes over vrije onderwijsinstellingen, administratieve overheden en rechtsbescherming", *TORB* 2002-03, afl. 4, (315) 319-320; F. VANDENDRIESSCHE, *Publieke en private rechtspersonen. Naar een graduele, meerduidige en evolutieve benadering van het onderscheid in de wetgeving en de rechtspraak*, Brugge, die Keure, 2004, 257; R. VERSTEGEN, "Wanneer treden privaatrechtelijke (onderwijs)instellingen op als administratieve overheid?", *RW* 2002-03, (801) 802-803.

⁵⁰ V. VERDEYEN en J. PUT, "Openbaarheid van bestuur in de Vlaamse welzijnsvoorzieningen", *TSR* 2005, afl. 3, (515) 520; R. VERSTEGEN, "Wanneer treden privaatrechtelijke (onderwijs)instellingen op als administratieve overheid?", *RW* 2002-03, (801) 802.

grondrechten om zijn recht op godsdienstvrijheid af te dwingen.⁵¹ Publieke woonzorgcentra zullen dus zowel aan de negatieve als aan de positieve verplichtingen die voortvloeien uit artikel 9 EVRM moeten voldoen. Indien de *Jakóbski*-rechtspraak⁵² wordt doorgetrokken naar woonzorgcentra, zouden de positieve verplichtingen bovendien inhouden dat publieke woonzorgcentra dienen over te gaan tot het nemen van redelijke en aangepaste maatregelen ten gunste van gelovige gebruikers.

Indien bepaalde functionele criteria vervuld zijn, kunnen echter ook privépersonen bestempeld worden als een administratieve overheid. Hiervoor dient voldaan te zijn aan volgende voorwaarden: erkenning, normering en toezicht door de overheid, het belast zijn met een taak in het algemeen belang en de bevoegdheid tot eenzijdig binden.⁵³ De voorwaarde van erkenning, normering en toezicht door de overheid vormt geen hindernis voor private woonzorgcentra. De erkenning is verplicht wil men een woonzorgcentrum uitbaten, tenzij voor voorzieningen die worden uitgebaat door een natuurlijke persoon en maximaal drie gebruikers huisvesten.⁵⁴ De erkenningsvoorwaarden worden geregeld door het Woonzorgdecreet en haar uitvoeringsbesluiten. Inzake de normering, zijn woonzorgcentra verplicht het Kwaliteitsdecreet na te leven, waarin staat bepaald dat er een verantwoorde zorg moet worden verleend. Bovendien houdt de overheid toezicht: het kwaliteitsbeleid van woonzorgcentra wordt gecontroleerd en de realiteit wordt aan dit vooropgestelde beleid getoetst.⁵⁵ Vervolgens geldt de voorwaarde 'belast zijn met een taak van algemeen belang' zeker en vast voor de niet-commerciële woonzorgcentra, aangezien de uitoefening van de hulp- en dienstverlening in de welzijnssector beschouwd kan worden als een taak van algemeen belang.⁵⁶ Dit geldt echter niet voor commerciële woonzorgcentra. Hun oprichting en hulp- en dienstverlening gebeurt vanuit een commercieel belang.⁵⁷ De commerciële woonzorgcentra voldoen zodus niet aan de criteria om als administratieve overheid te worden beschouwd. Bovendien schieten zij ook tekort wat betreft de laatste voorwaarde: ze zijn niet bevoegd om beslissingen

⁵¹ V. VERDEYEN en J. PUT, "Openbaarheid van bestuur in de Vlaamse welzijnsvoorzieningen", *TSR* 2005, afl. 3, (515) 523.

⁵² EHRM 7 december 2010, *Jakóbski/Polen*, <http://www.echr.coe.int>.

⁵³ Cass. 6 september 2002, *Leman*, *NJW* 2002-2003, 132-133; Cass. 6 september 2002, Meulenzijzer, *J.Dr.Jeun.* 2002, nr. 218, 42, noot D. DELVAX; R. VERSTEGEN, "Wanneer treden privaatrechtelijke (onderwijs)instellingen op als administratieve overheid?", *RW* 2002-03, (801) 802.

⁵⁴ M. JANSSENS en J. PUT, "Private zorgvoorzieningen voor residentiële ouderenzorg in Europees perspectief", *TSR* 2010, afl. 4, (537) 579.

⁵⁵ M. JANSSENS en J. PUT, "Private zorgvoorzieningen voor residentiële ouderenzorg in Europees perspectief", *TSR* 2010, afl. 4, (537) 580-581.

⁵⁶ V. VERDEYEN en J. PUT, "Openbaarheid van bestuur in de Vlaamse welzijnsvoorzieningen", *TSR* 2005, afl. 3, (515) 552.

⁵⁷ V. VERDEYEN en J. PUT, "Openbaarheid van bestuur in de Vlaamse welzijnsvoorzieningen", *TSR* 2005, afl. 3, (515) 554.

te nemen die derden binden.⁵⁸ Deze laatste voorwaarde vormt tevens een struikelblok voor niet-commerciële woonzorgcentra. Doordat zij een taak van algemeen belang uitoefenen, kunnen ze weliswaar als *functionele openbare dienst* worden gekwalificeerd, maar ze kunnen geen beslissingen nemen die derden binden⁵⁹. Aangezien het nemen van dergelijke beslissingen net het essentiële kenmerk is van het uitoefenen van gezag⁶⁰, dient besloten te worden dat private woonzorgcentra, zowel commerciële als niet-commerciële, geen deel uitmaken van het openbaar gezag. Ze vormen aldus geen overheid waartegen artikelen 19 Gw. en 9 EVRM kunnen worden ingeroepen.

b. Woonzorgcentrum als particulier

Volgens de klassieke visie hebben grondrechten betrekking op de verticale verhouding tussen burger-overheid en niet op de horizontale verhouding particulier-particulier. Uit het voorgaande is echter gebleken dat private woonzorgcentra niet als overheid kunnen worden beschouwd. Aangezien het merendeel van de Vlaamse woonzorgcentra vertegenwoordigd is door private organisaties (63,8 %), bestaande uit 51,6% VZW's en 12,2% commerciële organisaties⁶¹, zou een besluit dat in de verhouding met deze woonzorgcentra de grondrechten niet kunnen worden ingeroepen, nefast zijn voor de rechtsbescherming van de gelovige gebruiker. Hierna volgen dan ook twee mechanismen die de afdwinging van het grondrecht toch mogelijk maken. Dit weliswaar onder voorwaarde dat deze mechanismen worden aanvaard.

Een eerste mechanisme is de theorie van de *directe* horizontale werking of derdenwerking⁶² van grondrechten. Deze theorie pleit voor de mogelijkheid om grondrechten toch afdwingbaar te maken tussen particulieren onderling. Dergelijke directe horizontale werking van grondrechten werd gedurende lange tijd niet aanvaard, omwille van de traditionele opvatting over de aard van grondrechten. Zoals reeds vermeld, worden grondrechten volgens deze traditionele opvatting opgevat als middel van bescherming van het individu tegenover de overheid en niet als middel van bescherming tegenover andere

⁵⁸ V. VERDEYEN en J. PUT, "Openbaarheid van bestuur in de Vlaamse welzijnsvoorzieningen", *TSR* 2005, afl. 3, (515) 527.

⁵⁹ V. VERDEYEN en J. PUT, "Openbaarheid van bestuur in de Vlaamse welzijnsvoorzieningen", *TSR* 2005, afl. 3, (515) 527; R. VERSTEGEN, "Wanneer treden privaatrechtelijke (onderwijs)instellingen op als administratieve overheid?", *RW* 2002-03, (801) 803-804.

⁶⁰ R. VERSTEGEN, "Wanneer treden privaatrechtelijke (onderwijs)instellingen op als administratieve overheid?", *RW* 2002-03, (801) 804-805.

⁶¹ M. JANSSENS en J. PUT, "Private zorgvoorzieningen voor residentiële ouderenzorg in Europees perspectief", *TSR* 2010, 578; Vlaams Agentschap Zorg en Gezondheid, *Aangroei van het bestaand rusthuisaanbod vanaf 1989 per provincie en beheersvorm*, www.zorg-en-gezondheid.be, consultatie op 16 februari 2011.

⁶² D. VAN EECKHOUTTE en A. VANDAELE, "Doorwerking van internationale normen in de Belgische rechtsorde", *Themis* 2002-03, afl. 13, (5) 29.

individuen. En zodoende zouden dergelijke rechten enkel kunnen worden afdwongen tegenover de overheid en niet tegenover particulieren.⁶³

Afwijkend van deze traditionele visie, is er in België een tendens om dergelijke derdenwerking wel te herkennen.⁶⁴ Aan bepaalde grondrechten wordt er toch een horizontale werking toegekend, waardoor zij aldus in de verhouding tussen particulieren kunnen worden afdwongen voor de interne rechter.⁶⁵ Dit werd ook reeds toegepast voor de vrijheid van godsdienst.⁶⁶ Deze directe wijze van het inroepen van grondrechten, namelijk door de grondrechten vervat in de grondwet en het EVRM rechtstreeks toe te passen in de verhouding tussen particulieren onderling, is echter niet de enige wijze waarop grondrechten invloed kunnen hebben op een geschil tussen particulieren. Zo aanvaarden sommige rechtbanken deze *directe* derdenwerking niet, maar wel de zogenaamde *indirecte* derdenwerking, waarbij de onderliggende waarden van de grondrechten via de normen van het privaatrecht, bijvoorbeeld via de concepten openbare orde, goede trouw en goede zeden, een invloed uitoefenen op het privaatrecht.⁶⁷

Een tweede mechanisme is de theorie van de *indirecte* horizontale werking. Hierbij zal het grondrecht, ondanks dat het gaat om een handeling van een particulier, worden afdwongen in de verhouding tussen de overheid en de gebruiker. De schending zal met andere woorden op een indirecte wijze worden aangevochten. Deze *indirecte* horizontale werking zal mogelijk zijn indien de overheid voor de schending door de particulier aansprakelijk kan worden gesteld. De schending door een particulier van een grondrecht kan immers duiden op een onvoldoende naleving van de positieve verplichting van de staat om er voor te zorgen dat particulieren elkaars grondrechten niet schenden. Deze positieve verplichting houdt meer bepaald in dat de staat dient te zorgen voor adequate wetgeving en effectieve rechtsmiddelen.⁶⁸

⁶³ D.J. HARRIS, M. O'BOYLE, E.P. BATES en C.M. BUCKLEY (eds.), *Law of the European Convention on Human Rights*, New York, Oxford University Press, 2009, 20; J. VANDE LANOTTE en Y. HAECK, *Handboek EVRM. Deel 1. Algemene beginselen*, Antwerpen, Intersentia, 2005, 13.

⁶⁴ A. ALEN en K. MUYLLE, *Compendium van het Belgisch staatsrecht. Syllabusuitgave (2de uitgave). Deel II(nrs. 350-834)*, Mechelen, Kluwer, 2008, 374.

⁶⁵ Rb. Bergen 23 september 1994, *JT* 1995, 322; Arbrb. Hasselt 21 oktober 2002, *Soc.Kron.* 2003, 197-201 en www.juridat.be; Antwerpen 30 april 2008, nr. 2007AR2184, www.juridat.be; J. VANDE LANOTTE en Y. HAECK, *Handboek EVRM. Deel 1. Algemene beginselen*, Antwerpen, Intersentia, 2005, 13.

⁶⁶ Rb. Brussel 11 februari 1961, *JT* 1961, 686; Kort Ged. Rb Gent 25 maart 1994, *TGR* 1994, 71; J.-S. VANWIJNGAERDEN, "De werking van grondrechten tussen particulieren, geïllustreerd met voorbeelden", *Jura falconis* 2007-2008, nr. 2, (217) 232.

⁶⁷ Arbrb. Charleroi 26 oktober 1992, *Soc. Kron.* 1993, 84; Antwerpen 30 april 2008, nr. 2007AR2184, www.juridat.be; Y. HAECK, *procederen voor het Europees Hof voor de Rechten van de Mens*, Antwerpen, Intersentia, 2009, 48.

⁶⁸ F.G. JACOBS, R.C.A. WHITE en C. OVEY, *The European Convention on Human Rights*, New York, Oxford University Press, 2010, 100; D. VAN EECKHOUTTE en A. VANDAELE, "Doorwerking van internationale normen in de Belgische rechtsorde", *Themis* 2002-03, afl. 13, (5) 29.

Op internationaal niveau is dit de enige mogelijkheid wanneer men geconfronteerd wordt met een schending van artikel 9 EVRM door een particulier, vermits bij het EHRM een rechtstreekse klacht tegen een particulier niet mogelijk is. Enkel klachten wegens schendingen door de verdragsstaten zijn ontvankelijk.⁶⁹

Wanneer daarentegen blijkt dat de staat aan al haar verdragsverplichtingen heeft voldaan, en dus niet aansprakelijk kan worden gesteld⁷⁰, biedt de theorie van indirecte horizontale werking geen oplossing. Met het oog op een voldoende bescherming van het grondrecht ‘recht op godsdienstvrijheid’ in de context van private woonzorgcentra, kan het aanvaarden van de *directe* horizontale werking van het grondrecht worden toegejuicht.

2.4.2. Toegelaten beperkingen op het recht op godsdienstvrijheid

Bij de vraag naar de betekenis van artikelen 19 Gw. en 9 EVRM voor de rechtspositie van de gelovige gebruiker, is niet enkel de afdwingbaarheid van de betrokken artikelen relevant. Ook dient er aandacht te worden geschonken aan de mate waarin het invoeren van de artikelen tot een positieve uitspraak zal leiden voor de gelovige gebruiker. In deze paragraaf wordt dan ook onderzocht op welke gronden het woonzorgcentrum zich kan steunen om een beperking op het recht van godsdienstvrijheid te rechtvaardigen.

Het recht op godsdienstvrijheid is niet absoluut⁷¹. Beperkingen op het recht zijn mogelijk indien deze gebaseerd zijn op een algemene regel die voldoende duidelijk en toegankelijk is en een doelstelling van algemeen belang (openbare orde, gezondheid of zedelijkheid) of de bescherming van rechten van anderen nastreven. Bovendien dienen de maatregelen de evenredigheidstest te volstaan: de beperkingen mogen niet restrictiever zijn dan nodig om deze doelstellingen te bereiken.⁷²

Wat betreft de doelstellingen van algemeen belang, kan de doelstelling ‘gezondheid’ relevant zijn in bepaalde situaties. Daarbij kan bijvoorbeeld gedacht worden aan een moslim die wil deelnemen aan de *ramadan*, terwijl dit zijn gezondheid in het gevaar brengt. Het invoeren van de openbare orde als rechtvaardigingsgrond, zal wellicht slechts uitzonderlijk slagen. Indien er een parallel wordt getrokken met het onderwijs, zal bijvoorbeeld een algemeen hoofddoekenverbod gebaseerd op deze grond te verregaand zijn. In de context

⁶⁹ K. HENRARD, *Mensenrechten vanuit internationaal en nationaal perspectief*, Den Haag, Boom Juridische uitgevers, 2008, 153; J. VANDE LANOTTE en Y. HAECK, *Handboek EVRM. Deel 1. Algemene beginselen*, Antwerpen, Intersentia, 2005, 13-14.

⁷⁰ Y. HAECK, *procederen voor het Europees Hof voor de Rechten van de Mens*, Antwerpen, Intersentia, 2009, 210-212.

⁷¹ E. BREMS, “De hoofddoek als constitutionele kopzorg”, *TBP* 2004, afl. 6, (323) 346.

⁷² E. BREMS, “De hoofddoek als constitutionele kopzorg”, *TBP* 2004, afl. 6, (323) 347.

van het onderwijs, werd regelmatig gesteld dat het toelaten van een hoofddoek het normale verloop van het schoolgebeuren zou verstoren. Echter, de uitzonderingsgrond kan niet op dergelijke algemene wijze worden toegepast. Ze geldt enkel in individuele gevallen, namelijk wanneer het hoofddoekverbod specifiek gebaseerd is op het gedrag van een bepaalde leerlinge.⁷³ Om dezelfde reden lijkt een algemeen hoofddoekverbod in een woonzorgcentrum, met als reden de niet-verstoring van de werking van het woonzorgcentrum, te verregaand.

Wat betreft de bescherming van de rechten van anderen, kan eerst en vooral worden opgemerkt dat deze rechtvaardigingsgrond regelmatig terugkomt in rechtszaken over religiebeleving in het onderwijs. De beperking, zoals een hoofddoekverbod, is gerechtvaardigd doordat ze als doel heeft de andere leerlingen te beschermen, en meer bepaald het beschermen van hun negatieve vrijheid van religie. Beperkingen omwille van deze reden, zijn reeds aanvaard door zowel Belgische rechtbanken⁷⁴ als door het Europese Hof voor de Rechten van de Mens⁷⁵. Het argument dat sommige uitingen van religie inbreuk maken op de negatieve vrijheid van religie van anderen⁷⁶, mag echter niet te snel worden aanvaard als rechtvaardigingsgrond. Het EHRM maakt hierbij een onderscheid tussen gepaste en ongepaste bekeringsijver. Tot deze laatste zal worden besloten indien een persoon wordt gedwongen of indien er misbruik gemaakt wordt van macht. Beperkingen op dergelijke ongepaste bekeringsijver zijn toegelaten. Een loutere uiting van religie en een gepaste bekeringsijver zijn daarentegen wel beschermd door artikel 9 EVRM.⁷⁷

Door de strikte voorwaarden waaronder de rechtvaardigingsgronden moeten worden toegepast, kunnen geloofsuitingen die beschermd worden door artikel 9 EVRM in principe niet worden verboden door woonzorgcentra, zeker niet op een algemene wijze. Enkel in specifieke en uitzonderlijke gevallen kunnen beperkingen op de godsdienstvrijheid worden toegelaten.

3. BIJZONDERE WETGEVING

Grondrechten liggen niet enkel vervat in grondwetten en mensenrechtenverdragen. Vaak werken ze door tot in meer bijzondere wetgeving. Zo sijpelt ook de idee van eerbiediging van het recht van

⁷³ E. BREMS, "De hoofddoek als constitutionele kopzorg", *TBP* 2004, afl. 6, (323) 342.

⁷⁴ Luik 23 februari 1995, *JT* 1995, 720, noot L.-L. CHRISTIANS; Kort Ged. Brussel 11 december 1997, www.juridat.be.

⁷⁵ EHRM 13 februari 2003, Refah Partisi/Turkije, <http://www.echr.coe.int>; EHRM 10 november 2005, Leyla Sahin/Turkije, *CDPK* 2006, afl. 2, 377, noot C. BROCAL.

⁷⁶ N. NATHWANI, "Islamic headscarves and human rights: a critical analysis of the relevant case law of the European Court of Human Rights", *NQHR* 2007, Vol. 25/2, (221) 237.

⁷⁷ N. NATHWANI, "Islamic headscarves and human rights: a critical analysis of the relevant case law of the European Court of Human Rights", *NQHR* 2007, Vol. 25/2, (221) 236-237.

godsdienstvrijheid door tot in wetgeving over woonzorgcentra. De aandacht voor het recht van godsdienstvrijheid in deze materie is echter beperkt. De specifieke wetgeving die in België bestaat over de rechten van ouderen in woonzorgcentra, bevat slechts hier en daar een verwijzing naar de eerbiediging van de godsdienst van de oudere. Deze verwijzingen bevinden zich zowel in bepalingen die expliciet de eerbiediging van de godsdienst naar voren schuiven, als in bepalingen die de eerbiediging van de godsdienst impliciet in zich dragen. Na een weergave van deze bepalingen, wordt onderzocht of de individuele gebruiker beroep kan doen op deze bepalingen in een geding tegen het woonzorgcentrum.

3.1. DE VLAAMSE GEMEENSCHAP

3.1.1. Bevoegdheid

De Vlaamse Gemeenschap is bevoegd voor het gehele bejaardenbeleid⁷⁸, met inbegrip van alle aspecten van dit beleid die specifiek de bescherming van de bejaarden en de kwaliteit van de bejaardenvoorziening op het oog hebben, dit onder voorbehoud van een aantal uitzonderingen vermeld in artikel 5, §1, II., 5° BWHI^{79, 80}. Wat betreft rustoorden voor bejaarden, is de Vlaamse Gemeenschap bevoegd op basis van haar bevoegdheid op het gebied van gezondheidsbeleid, ongeacht of de rustoorden medische zorgen verstrekken.⁸¹

3.1.2. Kwaliteitsbeleid

Met de Kwaliteitsdecreten van 1997⁸² wilde de Vlaamse Gemeenschap anticiperen op de zorginhoudelijke en de managementontwikkelingen binnen de welzijnssector door een kwaliteitsbeleid te hanteren. Deze decreten bleken niettemin onvoldoende duidelijk en transparant te zijn en dus werden zij vervangen door een nieuw geharmoniseerd Kwaliteitsdecreet⁸³. Dit nieuwe decreet schuift ten eerste een negatieve verplichting van niet-discriminatie naar voren: iedere voorziening die erkend wenst te worden (of te blijven), is verplicht aan de gebruiker een verantwoorde zorg te verstrekken, zonder onderscheid van leeftijd of geslacht, van ideologische, filosofische of

⁷⁸ *Parl. St.* Kamer 1979-80, nr. 627/10, 70, verslag.

⁷⁹ De uitzonderingen zijn de vaststelling van het minimumbedrag, van de toekenningsvoorwaarden en van de financiering van het wettelijk gewaarborgd inkomen voor bejaarden.

⁸⁰ Artikel 128, §1 Gw.; art. 5, §1, II., 5° BWHI; Arbitragehof 15 oktober 1987, nr. 40/87, AA 1987, 95.

⁸¹ *Parl. St.* Senaat 1979-80, nr. 431/1, 6; J. VELAERS, *De grondwet en de Raad van State, afdeling wetgeving: vijftig jaar adviezen aan wetgevende vergaderingen, in het licht van de rechtspraak van het Arbitragehof*, Antwerpen, Maklu, 1999, 715.

⁸² Decr. VI. Gem. 25 februari 1997 betreffende de integrale kwaliteitszorg in de verzorgingsvoorzieningen, *BS* 9 april 1997; Decr. VI. 29 april 1997 inzake de kwaliteitszorg in de welzijnsvoorzieningen, *BS* 11 juni 1997.

⁸³ Decr. VI. 17 oktober 2003 betreffende de kwaliteit van de gezondheids- en welzijnsvoorzieningen, *BS* 10 november 2003.

godsdienstige overtuiging, van ras of geaardheid en zonder onderscheid van de vermogenstoestand van de betrokkene. Het decreet lijkt zich echter niet te beperken tot dergelijke negatieve verplichting. Het bevat bepalingen waarin wordt opgelegd dat de menselijke waardigheid, de diversiteit, de persoonlijke levenssfeer en het zelfbeschikkingsrecht gewaarborgd moeten worden bij het verstrekken van de zorg⁸⁴. Hieruit zouden een aantal positieve verplichtingen kunnen worden afgeleid. Om deze zaken immers effectief te kunnen waarborgen, zouden aanpassingen door het woonzorgcentrum mogelijk vereist zijn. Evenwel, deze kwaliteitseisen van publiekrechtelijke aard zorgen niet voor een werkelijke versterking van de rechtspositie van de gebruiker, aangezien ze de verticale verhouding tussen de voorziening en de overheid regelen en niet de horizontale verhouding tussen voorziening en gebruiker. Bijgevolg kan de individuele gebruiker een klacht gebaseerd op de schending van het Kwaliteitsdecreet niet voor de rechter brengen. De enige optie die voor de gebruiker openstaat bij de niet-naleving van de normen door de voorziening, is zich richten tot de toezichthoudende overheid. Deze zal dan druk kunnen uitoefenen op de voorziening.⁸⁵

3.1.3. Erkennings- en subsidiëringsvoorwaarden van woonzorgcentra

Voor rustoorden waar tevens zorg wordt verstrekt, zoals woonzorgcentra, is de Vlaamse Gemeenschap bevoegd tot het vaststellen van de nationale erkenningsnormen, tenzij deze een weerslag kunnen hebben op de bevoegdheden bedoeld in artikel 5, §1, I., 1°, b), c), d) en e) BWHL. Ook kan de Vlaamse Gemeenschap normen toevoegen aan de federale erkenningsnormen, onder voorwaarde dat deze niet afwijken van de federale erkenningsnormen.⁸⁶ Dergelijke federale erkenningsnormen zijn er enkel met betrekking tot de bijzondere erkenning van woonzorgcentra als rust- en verzorgingstehuizen.⁸⁷ Deze erkenning wordt uitsluitend verleend aan woonzorgcentra die plaatsen hebben voor zwaar zorgbehoevende ouderen. De erkennings- en subsidiëringsvoorwaarden van ‘gewone’ woonzorgcentra zijn door de Vlaamse Gemeenschap geregeld via het Vlaamse Woonzorgdecreet⁸⁸ en een uitvoeringsbesluit⁸⁹.

⁸⁴ Art. 3, §1 en §2 Kwaliteitsdecreet.

⁸⁵ F. GOOSSENS, “Een nieuw geharmoniseerd Kwaliteitsdecreet”, *TWV* 2004, afl. 2, (17) 18; G. LOOSVELDT en B. VAN BUGGENHOUT, “Corporate governance en het cliëntenperspectief in het welzijnsrecht”, *TSR* 2001, (55) 70-71.

⁸⁶ Art. 5, §1, I., f) BWHL; Annotatie bij art. 5, §1, I Bijz. Wet 8 augustus 1980 tot hervorming der instellingen (BS 15 augustus 1980), *De Larcier wetboeken 2010, Deel VI, Staatsrecht en Bestuursrecht*, Brussel, Larcier, 2010, 314.

⁸⁷ KB 21 september 2004 houdende vaststelling van de normen voor de bijzondere erkenning als rust- en verzorgingstehuis, als centrum voor dagverzorging of als centrum voor niet aangeboren hersenletsels, *BS* 28 oktober 2004 (ed. 1).

⁸⁸ Woonzorgdecreet 13 maart 2009, *BS* 14 mei 2009.

⁸⁹ B.VI.Reg. 24 juli 2009 betreffende de programmatie, de erkenningsvoorwaarden en de subsidieregeling voor woonzorgvoorzieningen en verenigingen van gebruikers en mantelzorgers, *BS* 17 december 2009 (ed. 1).

Door het Woonzorgdecreet zelf worden een aantal werkingsprincipes opgelegd aan de erkende voorzieningen. Bij de lezing van deze werkingsprincipes valt de centrale positie van de gebruiker op en het streven naar een zorg aangepast aan de individuele behoeften van de gebruiker.

Ten eerste bevat het Woonzorgdecreet, net zoals het Kwaliteitsdecreet, een negatieve verplichting tot niet-discriminatie. Zowel bij de toegang⁹⁰ als tijdens het verblijf⁹¹ dienen erkende woonzorgcentra zich te onthouden van enige discriminatie op grond van ideologische, godsdienstige en filosofische overtuiging of lidmaatschap of enig ander criterium op grond waarvan kan worden gediscrimineerd.

De negatieve plicht tot niet-discriminatie wenst duidelijk respect af te dwingen voor de diversiteit van de gebruikers. Bovendien doet het Woonzorgdecreet vermoeden dat er nog meer van de erkende woonzorgcentra wordt verwacht. Er staat uitdrukkelijk bepaald dat woonzorgcentra bijzondere aandacht moeten hebben voor de diversiteit van haar gebruikers.⁹² Dit houdt dus een positieve verplichting in voor woonzorgcentra om bijzondere maatregelen te nemen opdat de diversiteit geëerbiedigd wordt.

Hiernaast bevat het Woonzorgdecreet nog andere bepalingen waaruit positieve verplichtingen kunnen worden afgeleid. Zo dient bijvoorbeeld de persoonlijke autonomie en zelfverantwoordelijkheid van de gebruiker gevrijwaard, ondersteund en gestimuleerd te worden⁹³ en dient via communicatie tussen de verschillende partijen een aangepaste zorg tot stand te komen⁹⁴.

Ook het uitvoeringsbesluit dat de erkennings- en subsidiëeringsvoorwaarden nader bepaalt, bevat een aantal relevante bepalingen die van betekenis kunnen zijn voor de gelovige gebruiker. Betreffende de vrijheid van de gebruiker, wordt uitdrukkelijk bepaald dat hij en zijn familie of mantelzorgers de grootst mogelijke vrijheid genieten. Het woonzorgcentrum kan deze alleen beperken om organisatorische redenen waarover duidelijk gecommuniceerd moet worden.⁹⁵

Wat vervolgens de diversiteit en individualiteit van de gebruikers betreft, mag het woonzorgcentrum ten eerste geen opname- of ontslagcriteria hanteren die

⁹⁰ Art. 4, 1° Woonzorgdecreet.

⁹¹ Art. 4, 5° Woonzorgdecreet.

⁹² Art. 4, 10° Woonzorgdecreet.

⁹³ Art. 4, 6° Woonzorgdecreet.

⁹⁴ Art. 4, 9° Woonzorgdecreet.

⁹⁵ Art. 7 B.VI.Reg. 24 juli 2009 betreffende de programmatie, de erkenningsvoorwaarden en de subsidieregeling voor woonzorgvoorzieningen en verenigingen van gebruikers en mantelzorgers, BS 17 december 2009 (ed. 1).

betrekking hebben op de ideologische, filosofische, politieke of godsdienstige overtuiging van de bewoner⁹⁶. Ten tweede dient er een geïndividualiseerd zorg- en begeleidingsplan te worden opgesteld.⁹⁷ Hierin moeten minstens bepaalde gegevens worden opgenomen, waaronder ook de persoonlijke kenmerken van de gebruiker⁹⁸ en individuele behoeften of wensen⁹⁹. Hierin zou dan eventueel aandacht kunnen uitgaan naar eisen die voortvloeien uit religieuze voorschriften, zoals bepaalde voedingsvoorschriften.

Uit voorgaande uiteenzetting van de erkennings- en subsidiëeringsvoorwaarden lijkt de religiebeleving van de gebruiker op het eerste zicht behoorlijk gewaarborgd. Toch zijn deze voorwaarden slechts van geringe betekenis voor de individuele gebruiker. Net zoals de normen van het Kwaliteitsdecreet, regelen de normen van het Woonzorgdecreet en haar uitvoeringsbesluit de verhouding tussen de overheid en de woonzorgcentra en kunnen ze enkel door de overheid worden afgedwongen. Het Woonzorgdecreet mag dan zoveel als het wil de centrale positie van de gebruiker benadrukken, wanneer het echter aankomt op de afdwinging van de rechten die moeten worden verzekerd ten aanzien van de gebruiker, is zijn centrale positie ver zoek. Ook hier zal de gebruiker zich enkel kunnen richten tot de toezichthoudende overheid.¹⁰⁰

3.2. FEDERALE WETGEVING

In de zoektocht naar normen die betrekking hebben op de horizontale relatie tussen individuele gebruiker en woonzorgcentrum, verdient de federale Wet Patiëntenrechten¹⁰¹ een vermelding. In de context van het waarborgen van de religiebeleving, reikt de wet immers een aantal bepalingen aan die relevant zouden kunnen zijn bij specifieke problemen die ontstaan bij de zorg voor een religieuze oudere, zoals het geval waarbij een moslima weigert verzorgd te worden door een mannelijke verpleger. Bovendien is deze wet zowel van toepassing op privaatrechtelijke als op publiekrechtelijke rechtsverhoudingen betreffende gezondheidszorg verstrekt door een beroepsbeoefenaar aan een

⁹⁶ Art. 6, 1° B.VI.Reg. 24 juli 2009 betreffende de programmatie, de erkenningsvoorwaarden en de subsidieregeling voor woonzorgvoorzieningen en verenigingen van gebruikers en mantelzorgers, *BS* 17 december 2009 (ed. 1).

⁹⁷ Art. 7 B.VI.Reg. 24 juli 2009 betreffende de programmatie, de erkenningsvoorwaarden en de subsidieregeling voor woonzorgvoorzieningen en verenigingen van gebruikers en mantelzorgers, *BS* 17 december 2009 (ed. 1).

⁹⁸ Art. 7, d) B.VI.Reg. 24 juli 2009 betreffende de programmatie, de erkenningsvoorwaarden en de subsidieregeling voor woonzorgvoorzieningen en verenigingen van gebruikers en mantelzorgers, *BS* 17 december 2009 (ed. 1).

⁹⁹ Art. 7, e) B.VI.Reg. 24 juli 2009 betreffende de programmatie, de erkenningsvoorwaarden en de subsidieregeling voor woonzorgvoorzieningen en verenigingen van gebruikers en mantelzorgers, *BS* 17 december 2009 (ed. 1).

¹⁰⁰ G. LOOSVELDT en B. VAN BUGGENHOUT, "Corporate governance en het cliëntenperspectief in het welzijnsrecht", *TSR* 2001, (55) 68-69.

¹⁰¹ Wet 22 augustus 2002 betreffende de rechten van de patiënt, *BS* 26 september 2002.

patiënt¹⁰². Deze wet regelt zo dus wél de horizontale relatie tussen de zorgverstrekker en de oudere-patiënt en zou dus in principe een krachtig instrument kunnen vormen in de handen van de oudere. Echter, in het kader van de waarborging van religiebeleving in woonzorgcentra, is het belang van de wet beperkt.

Wat betreft de aard van de zorg, zal de Wet Patiëntenrechten enkel gelden voor zoverre er ‘gezondheidszorg’ aan de oudere wordt verstrekt. Deze term wordt door de wet gedefinieerd als zijnde “*de diensten verstrekt door een beroepsbeoefenaar met het oog op het bevorderen, vaststellen, behouden, herstellen of verbeteren van de gezondheidstoestand van een patiënt of om de patiënt bij het sterven te begeleiden.*”¹⁰³ Enkel voor zoverre de zorg zich binnen deze afbakening bevindt, zal de Wet Patiëntenrechten toepassing kennen.

Wat betreft de zorgverlener die de zorg verstrekt, regelt de wet enkel de verhouding tussen de ‘beroepsbeoefenaar’ en de patiënt, en dus niet de verhouding tussen het woonzorgcentrum en de patiënt¹⁰⁴. De beroepsbeoefenaars waarop de wet betrekking heeft, staan bepaald in een koninklijk besluit.¹⁰⁵ Deze één-op-één-verhouding zal echter vaak afwezig zijn bij de diensten verstrekt in een woonzorgcentrum. De zorg zal immers gebeuren door een team, waarvan de zorgverleners bovendien vaak in ondergeschikt verband werken. Hierdoor zal de eindverantwoordelijkheid voor de zorgverstrekking niet bij de zorgverlener liggen, maar bij het woonzorgcentrum. En weze het net deze verhouding die niet door de Wet Patiëntenrechten is geregeld.

4. EVALUATIE VAN DE BESTAANDE JURIDISCHE INSTRUMENTEN

4.1. TEKORTKOMINGEN

Omwille van een aantal eigenschappen van de bestaande verdrags- en wetsbepalingen, zijn de mogelijkheden voor de oudere bejaarde om een beperking op de uitoefening van zijn religie aan te vechten voor de rechter beperkt.

¹⁰² Art. 3, §1 Wet Patiëntenrechten.

¹⁰³ Art. 2, 2° Wet Patiëntenrechten.

¹⁰⁴ J. PUT, “Het toepassingsgebied van de gebruikersrechten” in J. PUT, V. VERDEYEN en G. LOOSVELDT, *De gebruikersrechten in de welzijnszorg*, Brugge, die Keure, 2003, 3.

¹⁰⁵ Art. 2, 3° wet Patiëntenrechten; KB 10 november 1967 betreffende de uitoefening van de gezondheidszorgberoepen, nr. 78, BS 14 november 1967.

Het invoeren van artikel 19 Gw en 9 EVRM blijkt enkel mogelijk te zijn indien de beperking is opgelegd door een publiek woonzorgcentrum of door de staat. Zolang er geen algemene theorie is over horizontale werking van de grondrechten, zal het slagen van de vordering ten aanzien van een private partij afhangen van de concrete omstandigheden. Weliswaar wordt deels aan dit gemis van een algemene theorie van horizontale werking verholpen door middel van de positieve verplichtingen van de staat. Indien de gelovige bejaarde kan hardmaken dat de staat is tekort geschoten aan haar positieve verplichting om in een adequate rechtsbescherming te voorzien, zal deze toch niet volledig in de kou blijven staan.

Het probleem van afdwingbaarheid werd eveneens vastgesteld bij de specifieke wetgeving over woonzorgcentra. In het Kwaliteitsdecreet en het Woonzorgdecreet kunnen wel bepalingen gevonden worden die een plicht aan woonzorgcentra opleggen om de religiebeleving van haar gebruikers te eerbiedigen. Echter, hoewel de verwoordingwijze het tegendeel doet vermoeden, kunnen ook deze bepalingen niet in de verhouding gebruiker-woonzorgcentrum worden ingeroepen. Voor een aantal specifieke kwesties beschikt de oudere wel over de Wet Patiëntenrechten, die wel de horizontale relatie regelt.

Algemeen kan er niettemin besloten worden dat de rechtspositie van de individuele gebruiker tegenover het private woonzorgcentrum, inzake het afdwingen van de eerbiediging van zijn religiebeleving, zeer onstandvastig is.

4.2. MECHANISMEN TOT VERSTERKING VAN RECHTSPOSITIE

Aangezien de huidige wetgeving en rechtspraak onvoldoende ruggensteun bieden voor een succesvolle verdediging van het recht op godsdienstvrijheid in de horizontale verhouding gebruiker-woonzorgcentrum, is er nood aan mechanismen die de rechtspositie van de gelovige oudere versterken.

Zulke verbetering kan er ten eerste in bestaan de horizontale werking van grondrechten zonder meer te aanvaarden, alvast voor de nationale rechter. Omwille van het feit dat enkel een schending door staten voor het EHRM kan worden gebracht, kan worden begrepen dat het EHRM geen algemene theorie van horizontale werking wenst in te stellen.¹⁰⁶

Ten tweede kunnen bepalingen die specifiek betrekking hebben op woonzorgcentra, of meer algemeen, op zorginstellingen (waarbij dan wordt

¹⁰⁶ T. BARKHUYSEN, M.L. VAN EMMERIK en J.P. LOOF (red), *Geschakeld recht. Verdere studies over Europese grondrechten ter gelegenheid van de 70ste verjaardag van prof. Mr. E.A. Alkema*, Deventer, Kluwer, 2009, 520.

bepaald dat ook woonzorgcentra hieronder vallen), een versteviging betekenen van de rechtspositie van de gebruiker.

Dit kan bijvoorbeeld door een specifieke bepaling op te nemen in de Wet Patiëntenrechten, die dan zorg garandeert met respect voor de religieuze achtergrond van de zorgbehoevende. Zulke bepaling zal echter niet in alle situaties kunnen worden ingeroepen, aangezien de Wet Patiëntenrechten enkel relevant is voor zover er zorg wordt verstrekt.

Een andere mogelijkheid is het versterken van de rechtspositie via een nieuw decreet. In dit nieuwe decreet zouden dan de rechten van de gebruikers en de negatieve en positieve verplichtingen van de woonzorgcentra worden opgenomen, met de bepalingen van het Kwaliteitsdecreet en het Woonzorgdecreet eventueel als model. Met dien verstande dat dergelijk nieuw decreet wel toepassing zal hebben op de horizontale relatie gebruiker-woonzorgcentra. Zeker in het domein ouderenzorg, waarvoor de Vlaamse Gemeenschap bevoegd is, is er een dringende nood aan dergelijke specifieke wetgeving. Deze noodzakelijkheid kan des te meer worden aangetoond door te vergelijken met een domein waarvoor de Federale Overheid bevoegd is, namelijk het arbeidsdomein, waar de religieuze werknemer wel over afdwingbare rechten beschikt tegenover zijn werkgever. De werknemer die door de werkgever wordt gediscrimineerd op grond van religie, kan immers beroep doen op de Antidiscriminatiewet¹⁰⁷, vermits er een negatieve plicht tot niet-discriminatie op de werkgever rust. Bovendien leidt het Centrum voor Gelijkheid van Kansen en voor Racismebestrijding uit deze wet het bestaan van positieve verplichtingen af. Volgens het Centrum kan de wet gebruikt worden om een onderneming te dwingen tot een redelijke aanpassing. De plicht tot redelijke aanpassingen zou voortvloeien uit het verbod van indirecte discriminatie. In de rechtsleer durft men trouwens nog verder te gaan door te stellen dat het verbod op indirecte discriminatie aanpassingen vereist die verder gaan dan de redelijke aanpassing. De aanwezigheid van antidiscriminatiewetgeving wordt trouwens door het Centrum als argument gebruikt tegen een afzonderlijke juridische verankering van de plicht tot redelijke aanpassing, stellende dat dit overbodig zou zijn.¹⁰⁸ Via een *a contrario*-redenering, kan dit argument in het kader van religie in de ouderenzorg juist een argument zijn om dergelijke plicht wel in een afdwingbaar juridisch instrument te gieten. De Antidiscriminatiewet is immers niet van toepassing op de domeinen die onder de bevoegdheid van de Vlaamse Gemeenschap vallen. Elke overheid dient namelijk zelf in te staan voor

¹⁰⁷ Wet 10 mei 2007 ter bestrijding van bepaalde vormen van discriminatie, BS 30 mei 2007 (ed. 2).

¹⁰⁸ K. ALIDADI, "Studie over redelijke aanpassingen voor religie op de Belgische werkvloer", *Juristenkr.* 2011, afl. 221, 6-7.

bescherming tegen discriminatie binnen haar eigen bevoegdheden¹⁰⁹. Met andere woorden, aangezien de Vlaamse Gemeenschap bevoegd is voor de rustoorden voor bejaarden, is enkel zij bevoegd om antidiscriminatiewetgeving die hierop betrekking heeft uit te vaardigen. Deze specifieke antidiscriminatiewetgeving voor woonzorgcentra zou eveneens zowel een negatieve verplichting tot niet-discriminatie bevatten, als een positieve plicht om redelijke aanpassingen te maken voor religieuze bewoners van de woonzorgcentra. Op die manier zou men over een criterium beschikken om de minimumvereisten te bepalen waaraan woonzorgcentra dienen te voldoen: woonzorgcentra hebben de plicht zich aan de noden van hun bewoners aan te passen, met als grens de redelijkheid. De centrale vraag zal hierbij natuurlijk zijn waar deze grens ligt. In *Jakóbski v. Poland* lijkt ook het EHRM gebruik te maken van het criterium van de redelijke aanpassing. In het vastleggen van de redelijkheidsgrens, worden de gevolgen gemeten van de eis van de gelovige gevangene op de andere gevangenen en op het financiële budget van de gevangenis. Heeft de eis nauwelijks impact op de andere gevangenen en op het financiële budget, dient de gevangenis aan de eis tegemoet te komen. In het arrest stelt het Hof dan ook dat een vleesvrije maaltijd die geen speciale producten vereist een aanpassing is die van de gevangenis verwacht mag worden. Kan hieruit worden besloten dat het eisen van speciale producten mogelijk wél de grens van de redelijkheid te buiten gaat? De evenwichtsoefening die moet worden toegepast op de verschillende belangen in het geding, blijkt in elk geval niet eenvoudig. Bovendien zal het uiteindelijke resultaat afhangen van het gewicht die de betrokken rechter aan de verschillende belangen toekent. Hierdoor lijkt het onvermijdelijk dat de balans de ene keer naar rechts zal overhellen, en de andere keer naar links.

Het feit dat de invulling van dit criterium van redelijke aanpassing wel eens van rechtscollege tot rechtscollege kan verschillen, dient niet per se als een probleem ervaren te worden. Integendeel, de speelruimte die dit criterium biedt komt tegemoet aan de diversiteit in de samenleving. Wanneer de aanpassing aan eisen van gelovige ouderen enkel via specifieke bepalingen zou worden gewaarborgd, bestaat het risico dat voorschriften van bepaalde religies niet onder deze bepalingen vallen. Dit zou de bescherming van deze religies *a priori* uitsluiten. Van dergelijke *a priori* uitsluiting is geen sprake bij het gebruik van het criterium van redelijke aanpassing. De gelovige oudere zal op zijn minst de kans krijgen om de rechter te overtuigen dat zijn eis redelijk is. Wil de Vlaamse Gemeenschap haar kwaliteitsbeleid en haar missie om de gebruiker een centrale positie te geven geloofwaardiger maken, zal ze de gebruiker écht centraal moeten zetten. Hiervoor zal ze de muur tussen woonzorgcentrum en gebruiker moeten afbreken, zodat de gebruiker zijn

¹⁰⁹ S. VAN DROOGHENBROECK en J. VELAERS, “La répartition des compétences dans la lutte contre la discrimination” in C. BAYART, S. SOTTIAUX en S. VAN DROOGHENBROECK, *De nieuwe federale antidiscriminatiewetten/Les nouvelles lois luttant contre la discrimination*, Brugge, die Keure, 2008, 106.

rechten rechtstreeks kan laten gelden tegenover het woonzorgcentrum. De meest doeltreffende aanpak hiervoor lijkt het invoeren van specifieke antidiscriminatiewetgeving voor woonzorgcentra, of eventueel ruimer, voor de zorgsector. Via deze wetgeving zal het recht om een redelijke aanpassing te mogen verwachten van woonzorgcentra gewaarborgd zijn in de horizontale verhouding tussen de gebruiker en het woonzorgcentrum.